משנה

בן שלש עשרה שנה ויום אחד, ובת שתים עשרה שנה ויום אחד, שהביאו שתי שערות, הרי הם גדולים וחייבים בכל המצוות, ומתענים ביום הכפורים מן התורה (ראה נדה מו.). אולם, חכמים חייבו לחנך את התינוקות ולהרגילם להתענות סמוך לפרקם. משנתינו עוסקת בחיוב זה: הַתִּינוֹקוֹת, אֵין מְעַנִּין אוֹתָן – אין חייבים למנוע מהן מאכל בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים. אֲבָל מְחַנְּכִין אוֹתָן להתענות שעות אחדות, ביום הכפורים שלִפְנֵי שָׁנָה וְלִפְנֵי שְׁנָתַיִם הסמוכות לפרקן, כְּשֶׁכְּבָר שֶׁיִּהְיוּ רְגִילִין בְּמִצְוֹת.

גמרא

הגמרא תמהה: הַשְׁתָּא בִּפְנֵי שְׁתַּיִם – לאחר ששנינו ששנתיים לפני השנה הסמוכה לפרקן מְחַנְּכִין לְהוּ להתענות, בִּפְנֵי שָׁנָה מַבָּעְיָא – האם צריכה המשנה לומר עוד שמחנכים אותם גם שנה לפני השנה הסמוכה לפרקן. מתרצת הגמרא: אָמַר רַב חִסְדָּא, לֹא קַשְׁיָא, הָא ששנינו שמחנכים 'לפני שנה', בְּחוֹלֶה – ילד בחוש ותשוש, וְהָא ששנינו שמחנכים 'לפני שתים', בְּבָרִיא.

הגמרא מביאה מחלוקת באופן חינוך התינוקות להתענות: אָמַר רַב חוּנָא, בֶּן שְׁמוֹנֶה שנים ויום אחד, והוא בריא, וְכֵן בֶּן תֵּשַׁע ויום אחד, והוא חולה, מְחַנְּכִין אוֹתוֹ לצום לְשָׁעוֹת אחדות. בֶּן עֶשֶׂר ויום אחד והוא בריא, וְכֵן בֶּן אַחַת עֶשְׂרֵה ויום אחד והוא חולה, מַשְׁלִימִין מִדְרַבָּנָן. בֶּן שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה ויום אחד, נעשה גדול, ובין בריא ובין חולה מַשְׁלִימִין מִדְאוֹרַיְיתָא. והיינו בְּתִינוֹקֶת – בילדה, אבל התינוק זמנו שונה, ובדלהלן.

וְרַב נַחְמָן אָמַר, בֶּן תֵּשַׁע הבריא, וחולה בֶּן עֶשֶׂר, מְחַנְּכִין אוֹתָן לְשָׁעוֹת. בֶּן אַחַת עֶשְׂרֵה הבריא, וחולה בֶּן שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה, מַשְׁלִימִין מִדְרַבָּנָן. בֶּן שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה, מַשְׁלִימִין מִדְאוֹרַיְיתָא. והיינו בְּתִינוֹק, שחיובו במצוות שנה לאחר התינוקת.

שיטה החולקת על רב הונא ורב נחמן: וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, הַשְׁתָּא דְּרַבָּנָן לֵיכָּא – לא חייבו חכמים לחנך את התינוקות להשלים את התענית, אלא מחנכים אותם להתענות רק 'לשעות'. לפיכך, בֶּן עֶשֶׂר הבריא, או בֶּן אַחַת עֶשְׂרֵה החולה, מְחַנְּכִין אוֹתוֹ לְשָׁעוֹת. וּבֶן שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה, בין בריא ובין חולה מַשְׁלִימִין מִדְאוֹרַיְיתָא.

מקשה הגמרא: תָּנַן במשנתינו, הַתִּינוֹקוֹת אֵין מְעַנִּין אוֹתָן בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים, אֲבָל מְחַנְּכִין אוֹתָן לִפְנֵי שָׁנָה וְלִפְנֵי שְׁתַּיִם. ולכאורה קשה, מדוע נקטה המשנה 'לפני שנה' מאחר ונקטה גם 'לפני שתיים'. וּבְשֶׁלְמָא לְרַב הוּנָא וְרַב נַחְמָן הסוברים שחכמים תיקנו שישלימו התינוקות החולים את התענית בשנה הקודמת לפרקן, יתכן להעמיד את המשנה בתינוק ותינוקת חולים, ולפרש ש'לִפְנֵי שָׁנָה וְלִפְנֵי שְׁתַּיִם' הכוונה לאותה שנה [שנת אחת עשרה] שהיא לִפְנֵי הַשָּׁנָה שצריכה להשלים את התענית לְדִבְרֵיהֶן – מדרבנן, וְשהיא לִפְנֵי שְׁתַּיִם שהיא חייבת להשלים (לְדִבְרֵיהֶן) [לְדִבְרֵי תּוֹרָה – מדאורייתא], אז מחנכים אותה בתענית שעות. אֶלָּא לְרַבִּי יוֹחָנָן הסובר שחכמים לא תיקנו כלל השלמה לתינוקות, קַשְׁיָא מה כוונת המשנה 'לפני שנה ולפני שתיים'.

מתרצת הגמרא: אָמַר לְךָ רַבִּי יוֹחָנָן מַאי שָׁנָה אוֹ שְׁתַּיִם', הכוונה שמחנכים אותם סָמוּךְ לְפִירְקָן, שנה לחולה ושנתיים לבריא.

ראיה לדברי רבי יוחנן: תָּא שְׁמַע, דְּתָנֵי רַבָּה בַּר שְׁמוּאֵל, תִּינוֹקוֹת, אֵין מְעַנִּין אוֹתָן בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים, אֲבָל מְחַנְּכִין אוֹתָן שָׁנָה אוֹ שְׁתַּיִם סָמוּךְ לְפִירְקָן. בְּשֶׁלְמָא לְרַבִּי יוֹחָנָן, נִיחָא, שהרי לדבריו אין מחנכים את התינוקות בתענית שעות אלא שנה סמוך לפרקם בחולה, או שנתיים בבריא. אֶלָּא לְרַב הוּנָא וּלְרַב נַחְמָן, הסוברים שחינוך הקטנים הוא שלש או ארבע שנים סמוך לפרקם, קַשְׁיָא. דוחה הגמרא: אָמְרִי לָךְ רַבָּנָן [רב הונא ורב נחמן] מַאי חִינּוּךְ נַמִּי דְּקָתָנֵי בברייתא ששנה רבה בר שמואל, חינוך לְהַשְׁלָמָה, אבל החינוך ל'שעות' מתחיל לפני כן.

הגמרא מקשה על הדחיה: וּמִי קָרֵי לְחִינּוּךְ הַשְׁלָמָה – וכי יתכן שהתנא קורא 'חינוך' למה שחייבו חכמים את התינוקות להשלים את התענית. וְהָא תַּנְיָא, אֵי זֶה חִינּוּךְ, אם הָיָה התינוק רָגִיל לֶאֱכוֹל בְּשָׁתֵי שָׁעוֹת ביום, מַאֲכִילִין אוֹתוֹ לְשָׁלֹשׁ שעות. ואם היה רגיל לאכול בְּשָׁלֹשׁ שעות, מַאֲכִילִין אוֹתוֹ בְּאַרְבַּע שעות. הרי שתענית 'לשעות' נקראת חינוך, ולא השלמת התענית. מתרצת הגמרא: אָמַר רָבָא בַּר עוּלָּא, תְּרֵי חִנּוּכֵי הָוֵי, חינוך 'לשעות' האמורה כאן בברייתא, וחינוך להשלמה האמורה בברייתא לעיל.

משנה

עוּבָּרָה – אשה מעוברת, שֶׁהֲרֵיחָה תבשיל ביום הכפורים, ומתאווה לאכלו, מַאֲכִילִין אוֹתָהּ ממנו עַד שֶׁתִּשֵּׁיב נַפְשָׁהּ – שתנוח דעתה. הַחוֹלָה, מַאֲכִילִין אוֹתוֹ ביום הכפורים עַל פִּי בְּקִיאִין – שני רופאים, שאמרו שהוא בסכנה אם לא יאכל. וְאִם אֵין שָׁם בְּקִיאִין, מַאֲכִילִין אוֹתוֹ עַל פִּי עַצְמוֹ – אם אומר שהוא צריך לאכול, עַד שֶׁיֹּאמַר דַּי – שאינו צריך עוד.

גמרא

ברייתא בענין מעוברת המתאווה למאכל אסור: תָּנוּ רַבָּנָן, עוּבָּרָה שֶׁהֵרִיחָה בָּשָׂר קוֹדֶשׁ אוֹ בְּשַׂר חֲזִיר, האסורים באכילה, ומתאווה לאכלו, תחילה תּוֹחֲבִין לָהּ בּוּשׁ [–פלך, כלי שטווים בו] בָּרוֹטֶב של אותו בשר, וּמַנִּיחִין לָהּ עַל פִּיהָ, כדי שתמצוץ אותו ותתיישב דעתה. אִם נִתְיַישְּׁבָה דַּעְתָּהּ במציצה זו מוּטָב, וְאִם לָאו מַאֲכִילִין אוֹתָהּ מֵהֶרּוֹטֶב עַצְמָהּ. וְאִם נִתְיַישְּׁבָה דַּעְתָּהּ מוּטָב, וְאִם לָאו מַאֲכִילִין אוֹתָהּ מֵהַשּׁוּמָן עַצְמוֹ. שֶׁאֵין לְךָ דָּבָר ממצוות התורה שֶׁעוֹמֵד בְּאִיסּוּרוֹ בִּפְנֵי פִּקּוּחַ נֶפֶשׁ, חוּץ מֵעֲבוֹדָה זָרָה וְגִילּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים.

הגמרא מבררת את המקור לאמור בברייתא, שפיקוח נפש אינו דוחה שלשת העבירות אלו: עֲבוֹדָה זָרָה, מְנָלַן שאינה נדחית מפני פקוח נפש. דְּתַנְיָא, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, נאמר בתורה (דברים ו ה) 'וְאָהַבְתָּ אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדֶךָ', והיינו שתהא אהבת ה' חביבה עליך יותר מן הדבר החביב לך ביותר. ויש להקשות, אִם נֶאֱמַר 'בְּכָל נַפְשְׁךָ' לָמָּה נֶאֱמַר 'בְּכָל מְאֹדֶךָ', וְאִם נֶאֱמַר 'בְּכָל מְאֹדֶךָ' לָמָּה נֶאֱמַר 'בְּכָל נַפְשְׁךָ'. כלומר, די שיזכיר הכתוב שעל האדם למסור את הדבר החביב עליו ביותר עבור אהבת ה', וממילא נשמע שיש לו למסור גם את שאינו חביב עליו כל כך. אלא לפיכך הזכיר שניהם, כי בני האדם שונים בדעתם, וְאִם יֵשׁ לְךָ אָדָם שֶׁגּוּפוֹ חָבִיב עָלָיו מִמָּמוֹנוֹ, לְכָךְ נֶאֱמַר לו 'בְּכָל נַפְשְׁךָ'. וְאִם יֵשׁ לְךָ אָדָם שֶׁמָּמוֹנוֹ חָבִיב עָלָיו מִגּוּפוֹ, לְכָךְ נֶאֱמַר 'וּבְכָל מְאֹדֶךָ'. ללמדך, שבכל אופן יש לאדם למסור את החביב עליו ביותר.

גִּילּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכַת דָּמִים מָנָא לָן שאינן נדחות מפני פיקוח נפש. דְּתַנְיָא, רַבִּי אוֹמֵר, בענין נערה מאורסה שנאנסה בשדה נאמר (דברים כב כו) 'וְלַנַּעֲרָה לֹא תַעֲשֶׂה דָבָר וגו' כִּי כַּאֲשֶׁר יָקוּם אִישׁ עַל רֵעֵהוּ וּרְצָחוֹ נֶפֶשׁ כֵּן הַדָּבָר הַזֶּה'. ויש להקשות, וְכִי מָה עִנְיָן לָמַדְנוּ – מדוע לנו ללמוד מִדִּין רוֹצֵחַ לְנַעֲרָה הַמְאוֹרָסָה לפטרה על האונס, והרי כבר נאמר בה הפטור בפירוש. אֶלָּא, חֲרֵי זֶה – רוצח, נראה כמי שבָּא רק כדי לְלַמֵּד על הנערה, וְנִמְצָא שהוקש אליה גם כדי להיות לָמֵד ממנה. וכך למד רוצח מנערה, מַה נַּעֲרָה הַמְאוֹרָסָה נִיתָּן רשות לכל אדם לְהַצִּילָהּ אפילו בְּנַפְשׁוֹ של הרודף אחריה, ולהרגו כדי שלא יבוא עליה, אַף רוֹצֵחַ (כו') הרודף אחר חבירו לרצחו, ניתן להציל את הנרדף בנפשו של הרודף. ואילו נערה המאורסה למדה מרוצח לענין אחר, מָה [–כשם ש]רוֹצֵחַ – אם יאמרו לאדם להרוג את חברו או שיהרגו אותו, הרי שֶׁיֵּהָרֵג וְאַל יַעֲבוֹר עבירה זו, כמבואר להלן (ע"ב), אַף נַעֲרָה הַמְאוֹרָסָה – אם יאמרו לאדם לבעול ארוסת חברו או שיהרג, יֵהָרֵג וְאַל יַעֲבוֹר.

בברייתא מבואר שגילוי עריות נלמד מרוצח, שיהרג ואל יעבור.
מבררת הגמרא: וְרוֹצֵחַ גּוּפֵיהּ, מְנָא לָן שיהרג ואל יעבור. מבארת
הגמרא: סְבָרָא הִיא. דְּהַהוּא אדם דְּאָתָא לְקַמֵּיהּ דְּרָבָא, וְאָמַר לֵיהּ,
אָמַר לִי מָרֵי דּוּרָאי – מושל עירי ציוה עלי, כַּטְלֵיהּ לְפַלָנְיָא – הרוג
את פלוני, וְאִי לָא תהרגנו קָטֵילְנָא לָךְ – אהרוג אותך. לפיכך אני
שואל מה עלי לעשות. אָמַר לֵיהּ רבא, נְקָטֵלְךָ וְלָא תְּקְטוֹל – יהרגך
ולא תהרוג אחרים. שכן מַאי חָזֵית דְּדָמָא דִּידָךְ סוּמְקָא טָפֵי – מה
ראית לומר שדמך אדום יותר, דְּיִלְמָא דָּמָא דְּהַהוּא גַּבְרָא סוּמְקָא טָפֵי
– שמא דם חברך אדום יותר. כלומר, מנין לך שנפשך חביבה ונאה
ליוצרך יותר מנפש חברך, שמא של חברך חביבה יותר. שהרי
בודאי הסיבה שבאת לשאול על כך, היא משום שאתה סבור שאף
איסור רציחה נדחה מפני פקוח נפש, כשם ששאר איסורי תורה
נידחים. אבל אין זה דומה, כיון שלא התירה התורה איסורים מפני
פיקוח נפש אלא כאשר בעשיית העבירה יש הצלת נפשות, לפי
שנפשם של ישראל חביבה לפני המקום יותר מן המצוות. אבל
כאן, שאף אם תיעשה העבירה תיאבד נפש מישראל, לא התירה
התורה.
הגמרא מביאה מעשה בדין המשנה 'עוברה שהריחה': הָהֵיא
עוּבָּרָה – מעוברת, דְּאָרְחָא – שהריחה תבשיל ביום הכפורים,
והתאווה העובר לאכלו. אָתוּ לְקַמֵּיהּ דְּרַבִּי לשאלו האם מותר לה
לאכול, משום פקוח נפש. אָמַר לְהוּ רבי, זִילוּ לְחוֹשְׁווּ לָהּ – לכו
ולחשו לה באוזנה דְּיוֹמָא דְּכִיפּוּרֵי הוּא – שיום הכפורים היום, אולי
כשתשמע תוכל להתאפק. לְחוֹשְׁווּ לָהּ – לחשו לה באוזנה,
וְאֵילְחִישָׁא – וקיבלה את הלחישה, היינו פסק העובר מתאוותו. קָרֵי
רבי עֲלַיְיהּ – על אותו עובר את הפסוק האמור על ירמיהו הנביא
(ירמיהו א ה) 'בְּטֶרֶם אֶצָּרְךָ בַּבֶּטֶן יְדַעְתִּיךָ וגו' וּבְטֶרֶם תֵּצֵא מֵרֶחֶם
הִקְדַּשְׁתִּיךָ'. ואכן, נָפַק מִינֵּיהּ – נולד ממנה רַבִּי יוֹחָנָן, שהיה קדוש
לה'.
מעשה נוסף, שאף שם ניסו ללחוש לאשה המעוברת: הָהֵיא עוּבָּרָה
דְּאָרְחָא, אָתוּ לְקַמֵּיהּ דְּרַבִּי חֲנִינָא, אָמַר לְהוּ לְחוֹשְׁווּ לָהּ, וְלָא אֵילְחִישָׁא
– לא קיבלה את הלחישה, היינו שהעובר המשיך להתאוות
למאכל. קָרֵי רבי חנינא עֲלַיְיהּ – על עובר זה,